

SRPSKI CIVILNI/KULTURNI PLAN

Geneza i prilog proučavanju

APSTRAKT: Srpski civilni/kulturni plan predstavlja opšti plan života u mirnodopskim uslovima koji je inicirao i osmislio Vladimir Velmar-Janković, pomoćnik ministra prosvete i vera u vladi Milana Nedića. U članku je predstavljena geneza ovog plana, koja seže u ideje srpske desnice iz međuratnog perioda, ali i prenošenje nekih državotvornih ideja poput Načertanija Ilije Garašanina. Takođe, dat je sumaran osvrt na karakter Srpskog civilnog/kulturnog plana i osobenosti njegovih sektora.

Ključne reči: Srpski civilni/kulturni plan, Vladimir Velmar-Janković, Ministarstvo prosvete i vera, Milan Nedić, Srpski univerzitet, okupacija

Međuratni period je osim trijumfa i nacionalnog zaokruživanja u jednu državu pod sopstvenom dinastijom doneo srpskom narodu i brojna gorka iskustva, prevashodno vezana za obnovu uništene zemlje i privrede, problem nacionalne integracije i značajne ekonomske teškoće koje je donela velika svetska ekonomska kriza. Suočena sa iskustvom neuspešne jugoslovenske integracije i poražavajuće disfunkcionalnosti parlamentarizma srpska intelektualna i politička desnica već je krajem 20-ih godina 20. veka počela da promišlja različite modalitete društvenog i državnog uređenja, te da ih sve intenzivnije promovise kao alternativu postojećem stanju. U tim diskusijama učešće je uzeo veći broj političara i intelektualaca, a zanimljivo je da je većina njih prolazila kroz iste organizacije i političke stranke: Narodnu odbranu, Jadransku stražu, Jugoslovensku akciju, JNP Zbor i Srpski kulturni klub.¹ Opšta mesta u ideologijama i političkim istupanjima većine ovih organizacija bila su negativna percepcija parlamentarizma, zahtevi za

¹ Kroz ove desničarske organizacije prošli su Vladimir Velmar-Janković, Velibor Jonić, Đorđe Perić, Dimitrije Ljotić, Milosav Vasiljević i mnogi drugi. Za vreme okupacije Srbije u Drugom svetskom ratu oni su činili okosnicu domaće kolaboracionističke uprave, pogotovo njenih kulturnih i privrednih grana. Neke od ideja koje su propagirali u međuratnom periodu pokušali su da sprovedu za vreme okupacije.

organizacijom društva i privrede na staleško-zadružnoj osnovi, veličanje tradicionalnog srpskog narodnog seoskog života i sistema vrednosti i prizivanje državnog intervencionizma u oblasti privrede. U periodu diktature kralja Aleksandra I Karađorđevića i neposredno posle njegovog ubistva ove organizacije su imale jak jugoslovenski integracionalistički naboj, dok su u periodu pre uvođenja diktature i posebno posle sporazuma Cvetković–Maček i stvaranja Banovine Hrvatske delovale na pravcu snažnog srpskog nacionalizma.

Među desničarskim intelektualcima koji su se najviše isticali u javnim političkim istupanjima bio je i Vladimir Velmar-Janković, inicijator i idejni tvorac Srpskog civilnog plana.² U međuratnom periodu on je naglašavao osobenost srpske nacionalne rase, istovremeno joj negirajući pripadnost evropskoj civilizaciji i okrivljujući strane uticaje za većinu problema u kojima se nalazio srpski narod.³ Njegovi članci u štampi obiluju ksenofobijom, antisemitizmom i rasnim teorijama krvi i tla.⁴ Ideologija koju je iznosio u javnost često je bila uvijena u formu literarne umetnosti, sadrži brojna umetnička i estetska preterivanja i s obzirom na njegove brojne političke transformacije nagoni istraživača da se zapita da li je i sam Velmar-Janković verovao i koliko je verovao u ono što je propagirao.⁵ Posebno su zanimljivi njegovi osvrti na istoriju srpskog naroda, koji obiluju subjektivnošću,

² Velmar-Janković je u međuratnom periodu bio član Jugoslovenske akcije i JNP Zbor, a saradivao je i sa Narodnom odbranom i Srpskim kulturnim klubom. Iako pravnik po struci, javnu afirmaciju i materijalnu egzistenciju sebi je obezbedio svojim književnim i dramskim delima. Za vreme okupacije Srbije tokom Drugog svetskog rata obavljao je funkcije pomoćnika komesara i pomoćnika ministra prosvete i vera. Prema nekim obaveštajnim dostavama, on je bio siva eminencija Ministarstva prosvete i imao veći uticaj od samog ministra Jonića (Istorijski arhiv Beograda /IAB/, Fond BsS, J-87). Iako je formalno bio samo viši državni činovnik, Velmar-Janković je imao izuzetan uticaj na kulturnu politiku Srbije za vreme okupacije, jer je predsedavao Glavnim prosvetnim savetom i bio glavni organizator reforme Univerziteta. Postoje snažne indicije da je saradivao sa Gestapoom, ali o tome nema konkretnih dokaza.

³ „Svoj je bio taj novi Srbin, taj prvi čovek beogradske orijentacije, svoj i po sebi i po tome što – nije bio Evropljanin... Mesto isključivog uticaja Rima i Zapada, on je izdržao dvostruki uticaj Istoka, Vizantije i Turaka. – Vladimir Velmar-Janković, *Pogled s Kalemegdana*, Beograd 1991, 82–83.

⁴ „Rasno je ono što je vezano sa pojmom večnog, a ne sa pojmom dnevnog života... Govor rase u čoveku je govor indirektan, govor ćutanja“ – *Narodna odbrana*, br. 24, 16. jun 1929.

⁵ Pošto je sa grupom istomišljenika napustio JNP Zbor, Velmar-Janković se na izborima 1935. kandidovao u okviru liste Bogoljuba Jevtića. Iako je po ličnom istupanju bio radikalni desničar, održavao je brojne lične kontakte sa levičarski orijentisanim umetnicima i političarima, prevashodno u okviru PEN kluba. Prema navodima obaveštajnih dostava, Velmar-Janković je bio potpredsednik kluba (IAB, BdS, J-24). Isti izvori navode da je sa oduševljenjem prihvatio prevrat od 27. marta i među prvima čestitao pučistima, mada ga je puč zatekao u Berlinu u misiji uspostavljanja kulturne saradnje sa Nemačkom.

romantizmom i istorijskim konstrukcijama. Kao i većina srpskih međuratnih desničara, period srpske srednjovekovne države Nemanjića i Lazarevića posmatrao je kao zlatno doba, sa posebnim akcentovanjem saradnje vladara i crkve. Ustanak i novovekovna srpska država obično su viđeni kroz prizmu „patrijarhalno-junačkog shvatanja života“, to jest moralne neprihvatljivosti robovanja i prirodnog nacionalnog nagona za slobodom. Velmar-Janković je naročito isticao da srpska revolucija nema nikakve veze sa velikom Francuskom buržoaskom revolucijom niti sličnim socijalnim revolucijama u Evropi, jer je „nikla iz srpske muke i iz srpskog pojma o pravima građanina i čoveka“.⁶ Istorijska ličnost iz srpske nacionalne istorije 19. veka prema kojoj je Velmar-Janković imao posebnu naklonost bio je Ilija Garašanin, tvorac *Načertanija*. Upravo je njegovo *Načertanije* kao dugoročni opšti plan političkog delovanja izvršilo izuzetan uticaj na Velmar-Jankovića, koji je izlaz iz problema u kojima se srpski narod nalazio uvek tražio u donošenju i sprovođenju jednog nadstranačkog, državnog, opšteg plana. U uslovima okupacije u Drugom svetskom ratu Vladimir Velmar-Janković je svoje ideje o planskoj politici pokušao da sprovede, inicirajući sa položaja pomoćnika ministra prosvete i vera u vladi Milana Nedića *Srpski civilni/kulturni plan*.

O Srpskom civilnom/kulturnom planu vrlo se malo pisalo u srpskoj i jugoslovenskoj historiografiji, a čak i u tim slučajevima, parcijalno ili površno. Do danas nije objavljena nijedna studija koja se bavi Planom u celini, te je on samo fragmentarno izučavan i reprezentovan u naučnoj historiografiji. Među prvima je o Srpskom civilnom planu pisao dr Branko Petranović u svojoj sintezi *Srbija u Drugom svetskom ratu*, u kojoj je plan samo spomenut. Dr Ljubica Kandić sa Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu se među prvima nešto detaljnije bavila Planom, u monografiji *Istorija Pravnog fakulteta u Beogradu (1941–1945)*. Ona je predstavila rad profesora Pravnog fakulteta na izradi projekata i učinila nekoliko osvrta na opštu prirodu i genezu Plana, čime se do sada otišlo najdalje u obradi ove teme. Vasilije Marković se u svojoj knjizi *Teatri okupirane prestonice* dotakao problema srpskog pozorišnog repertoara, koji je kao deo kulturne politike bio jedan od projekata izrađenih u okviru duhovnog sektora Srpskog civilnog/kulturnog plana. Sudbinama profesora i saradnika Univerziteta koji su se posle rata našli na udaru novih vlasti bavila se Nataša Milićević u svojoj monografiji *Jugoslovenska vlast i srpsko građanstvo 1944–1950*.

Geneza Srpskog civilnog/kulturnog plana

Ideja o jednom sveobuhvatnom planu nacionalnog života nastala je u Ministarstvu prosvete i vera vlade Milana Nedića krajem 1942. godine, a

⁶ V. Velmar-Janković, *Pogled s Kalemegdana*, 77.

njen autor je bio Vladimir Velmar-Janković.⁷ Osvrćući se na srpsku istoriju, posebno period od Prvog srpskog ustanka do Drugog svetskog rata, on je primetio veliku sposobnost Srba da se u ratu žrtvuju i izbore za svoj biološki opstanak i napredak, ali i isto tako veliku nesposobnost da u mirnodopskim uslovima organizuju adekvatan civilni život, i nešto od svog velikog ratnog potencijala pretoče u civilizacijske i kulturne tekovine.⁸ Kao glavni krivac za ovakvo stanje u narodu označene su političke stranke, koje su godinama unosile razdor među ljude, u suštini služile sopstvenim interesima, i što je najvažnije, onemogućavale vršenje bilo kakvog nacionalnog posla u višegeneracijskom trajanju. Pozivajući se na tadašnji istorijski momenat, koji je bio krajnje nepovoljan za Srbe, Velmar-Janković je insistirao da je neophodno uvođenje planskog civilnog života, koje je od najvećeg značaja za biološki opstanak naroda. Sam plan je u inicijalnim dokumentima nazivan *Srpski civilni plan*, *Srpski plan života* ili *Opšti državni plan*, da bi posle samo nekoliko meseci bio naslovljen kao *Srpski kulturni plan*.⁹ Koncept Plana počiva na tri osnova elementa: depolitizaciji, kontinuitetu i nacionalizmu (vrednosnom uređenju života prema srpskim nacionalnim vrednostima).¹⁰ Prilikom navođenja definisanih problema iz Srpskog kulturnog

⁷ U originalnom šematizmu predradnji Beogradskog univerziteta za Srpski civilni plan, kao uvod u materiju i legendu priložena su dva dokumenta. Prvi predstavlja impresum Civilnog plana, gde se pod prvom stavkom „inicijativa i organizacija“, nalazi ime Vladimira Velmar-Jankovića. Drugi dokument je naslovljen kao „Uvod“ i sadrži objašnjenje o motivaciji i ciljevima Srpskog civilnog plana, a potpisuje ga Velmar-Janković (Arhiv Srbije – AS, fond: Ministarstvo prosvete i vera 1941–1944 /G-3/, izdvojena građa). Prvo javno pominjanje Srpskog civilnog plana pod imenom „Srpski plan života“ učinjeno je na predavanju prosvetnim radnicima „Otađzbina i inteligencija“, održanom 9. novembra 1942 (Govor je objavljen kao V. Velmar-Janković, *Otađzbina i inteligencija*, Prosvetni glasnik, br. 1/1944). Velmar-Janković u pismu Milanu Nediću (Vojni arhiv – VA, Nedićeva arhiva, kutija 35, f2, dokument 46) kaže da je na ideju o takvom planu došao u jesen 1942, i da je to osnovni motiv za reformu Univerziteta. Ljubica Kandić navodi da je ideja o planu nastala krajem 1942, oživljavanjem nekih ideja Srpskog kulturnog kluba u okupacionim uslovima (Ljubica Kandić, *Istorija Pravnog fakulteta u Beogradu 1941–1945*, Beograd 2005, 35). Trag plana o organizaciji civilnog života ide dublje u prošlost, jer su neke ideje o njemu naznačene još u *Pogledu s Kalemegdana*.

⁸ Ovu teoriju Velmar-Janković je često iznosio u javnosti krajem 1942. O potrebi organizacije civilnog života pisao je i rektoru Univerziteta dr Nikoli Popoviću (8. decembra 1942): *Mi smo pokazali veliki potencijal ratničkog i junačkog života, a slab potencijal civilnog i razumnog života. Nešto od svoje ratnežrtvene spremnosti moramo preneti na bolje organizovanje civilnog života, jer nam inače preti opasnost da izgubimo tekovine zadobivene velikim biološkim naprezanjima i gubitkom snage u ratovima (1804–1918) i to da ih izgubimo zbog neorganizovanosti i dezorijentacije za vreme mira (1918–1941)*. – AS, G3, GPS, f8.

⁹ Pod tim imenom je predstavljen široj javnosti (krajem 1943), a tako se naziva i u korespondenciji Ministarstva sa univerzitetskim odborima, kao i u naslovima referata i smernica projekata.

¹⁰ „Trebalob i, nesumnjivo, najvažnije stvari našeg biološkog, duhovnog, ekonomskog i tehničkog opstanka učiniti koliko je god moguće nezavisnim od povremenog politič-

plana, Velmar-Janković objašnjava da kod barem 80% njih politička i ideološka orijentacija nemaju nikakvu ulogu, a da su mnogi od tih poslova toliko složeni da će se raditi generacijama, što neminovno donosi i političke promene.¹¹ Držanje planske politike kroz nekoliko pokolenja, a u cilju ostvarenja nacionalnih interesa, promoviše se kao vrhovna patriotska dužnost, uz isticanje da srpsko društvo nije imalo nikakvu organizovanu politiku još od Načertanija Ilije Garašanina.¹²

U definisanju ključnih pitanja za budući srpski civilni život i izradi predloga rešenja za iste, Ministarstvo prosvete i vera imalo je značajnog saveznika u reformisanom Beogradskom univerzitetu. Poverljivim službenim dopisom od 8. decembra 1942. Vladimir Velmar-Janković se obratio prof. dr Nikoli Popoviću, rektoru Univerziteta i predsedniku Univerzitetskog senata, i u njemu zahtevao da se Senatu izlože osnovne zamisli za izradu Srpskog civilnog plana.¹³ Univerzitetsko rukovodstvo je prihvatilo saradnju i prihvatio se poslova na koncipiranju osnovnih problema srpskog života i izradi referata za njihovo rešavanje.¹⁴ Formirana je Matična univerzitetska

kog kursa sa površine, ili bar smanjiti u velikoj meri slabljenje otpravljanja važnih narodnih poslova kroz politički uticaj... To znači da treba da imamo izvestan broj zadataka koje administracija u interesu srpske narodne zajednice ima da svršava bez obzira na momentalnu političku ili partisku situaciju ili kombinatoriku. Život nacije ima da bude vidno sadržan u izvesnim osnovnim zadacima, u njihovom postavljanju, u njihovoj organizaciji i u snažnoj konstrukciji te organizacije, koja treba da je primljena po opštem pristanku. Ti zadaci u svom izvršenju ne treba da zavise od konjunkturu političke vlasti.“ – V. Velmar-Janković, *Putevi srpskog samosnalaženja – rasmatranja uz Srpski civilni plan*, Prosvetni glasnik, br. 11–12/1943.

¹¹ Isto.

¹² „Za taj plan novog života i za njegovu organsku vezu sa starim srpskim snagama i sa starim srpskim redom treba bez oklevanja, jer smo u krajnjoj nuždi, bez čekanja jer ni sudbina nas čekati neće, pristupiti radnom organizovanju svih ustanova koje su u stanju da vrše svoju funkciju preobražaja narodnog. Važno je da on dobije oblik jednog sistema po obnovljenoj Garašaninovoj formuli i da teret njegovog izvršenja primimo svi na sebe podjednako i zajedničkim silama. To je put spasa.“ – V. Velmar-Janković, *Otađbina i inteligencija*, Prosvetni glasnik, br. 1/1944.

¹³ Pismo rektoru Popoviću je od esencijalnog značaja za proučavanje inicijalnih ideja i motivacije za projekat Srpskog civilnog plana – AS, G3, GPS, f 8.

¹⁴ Univerzitet je tesno i revnosno saradivao sa Velmar-Jankovićem na ovom projektu. Izrada Srpskog civilnog/kulturnog plana bila je jedan od ključnih pokretača reforme Univerziteta. Međutim, postoje izvesne (još uvek nedovoljno istražene) naznake da univerzitetsko rukovodstvo u početku nije želelo da se prihvati ovog poduhvata. O tome piše sam Velmar-Janković u pismu generalu Nediću: „Počelo se s jeseni 1942 kad sam savzao konferenciju profesora Univerziteta polazeći od stanovišta da na Srpskom univerzitetu treba da postoji ognjište ove zamisli jer će Univerzitet imati da se 1) preuredi po tom planu, 2) da radi za taj plan naučno, 3) da priprema generacije za izvršenje tog plana. *Posle izvesnih napora Univerzitet je prihvatio moje ideje i počeo po instrukcijama niz predradnji za SKP.*“ (istakao A. S.) – VA, Nedićeva arhiva, 35-2-46. O otporima Univerziteta da primi reforme kolaboracione uprave pisao je i dr Slobodan Kerkez u monografiji *Društvo Srbije u Drugom svetskom ratu 1941–1945*, Niš 2004.

komisija čiji je osnovni zadatak bio definisanje glavnih projekata (problema civilnog života), određivanje stepena prioriteta projekta i vremenskog perioda neophodnog za njihovu izradu. U sastav ove komisije su ušli: prof. dr Nikola Popović, rektor Univerziteta, dr Nikola Radojčić, redovni profesor Filozofskog fakulteta i član SKA, inž. Milosav Vasiljević, redovni profesor Tehničkog fakulteta, prof. dr Branko Popović, dekan Tehničkog fakulteta, dr Vojislav Arnovljević, profesor Medicinskog fakulteta, dr Henrih Barić, profesor Filozofskog fakulteta, prof. dr Lazo Kostić, dekan Pravnog fakulteta, Branimir Maleš, načelnik Ministarstva prosvete.¹⁵

Matična komisija je u saradnji sa Savetodavnim odborom Univerziteta definisala oko 200 ključnih problema iz oblasti srpskog civilnog života. Čitav civilni život podeljen je na četiri sektora: nacionalno-biološki, nacionalno-duhovni, nacionalno-tehnički i nacionalno-ekonomski, uz postojanje određenog broja vansektorskih pitanja. Svi definisani problemi su grupisani u ova četiri sektora i grupu vansektorskih (međusektorskih) problema i postepeno se pristupalo odabiru fakultetskih odbora, koji su imali zadatak da izrade projekte (putem referata predlažu rešenja i daju smernice za rešavanje problema).¹⁶ Fakultetski odbori su formirani u okviru saradnje dekana fakulteta i šefova fakultetskih odseka sa Vladimirom Velmar-Jankovićem, koji je u svojstvu pomoćnika ministra izdavao formalne ukaze/naredbe o sastavu odbora i temama kojima odbor treba da se bavi. Saradnju u izradu Srpskog civilnog/kulturnog plana prihvatio je veliki broj profesora Univerziteta, kao i određen broj penzionisanih profesora, akademika i eksperata bez univerzitetske karijere.¹⁷ Koliko se može saznati iz istraženih izvora,

¹⁵ Sastav Matične komisije u: Lj. Kandić, *n. d.*, 38. – Veće učešće u izradi projekata za Srpski civilni plan imao je Savetodavni odbor sa Univerziteta, u kome su osim članova Matične komisije N. Popovića, N. Radojčića, L. Kostića, B. Popovića, V. Arnovljevića i M. Vasiljevića bili dr Veselin Čajkanović, dekan Filozofskog fakulteta, dr Radoslav M. Grujić, dekan Teološkog fakulteta i dr Mihailo Gradojević, dekan Poljoprivrednog fakulteta. – AS, G-3, GPS, izdvojena građa i VA, Nedićeva arhiva, 35-2-2.

¹⁶ Uz naslov svakog problema stajala su dva atributa: rimskim brojevima (od 1 do 4) označavana je priroda problema (I – opšte nacionalne potrebe, II – potrebe stvaralaštva i istraživača, III – potrebe praktičnog života, IV – administrativne i personalne potrebe), a različitim bojama stepen hitnosti izvršenja projekta (hitno, hitno i imperativno, hronično (prebacuje se na decenije), hronično ali hitno i imperativno, postepeno i prirodno). Na šematizmima predradnji ali i na pojedinim izveštajima odbora i referatima, rukom su vršene intervencije prema kojima je, u nekim slučajevima, i po više puta menjan stepen hitnosti projekta. – VA, Nedićeva arhiva, 35-2-1/33.

¹⁷ Reformom Univerziteta pojedini profesori su, prevashodno zbog političke nepodobnosti okupatoru i kolaboracionim ustanovama, ostali bez posla ili internirani u logore. Jedan deo kadra Univerziteta i članova SKA je napustio zemlju zajedno sa vladom generala Simovića, jer je bio direktno umešan u obaranje vlade Cvetković–Maček i Trojnog pakta. Ipak, tvrdnje Lj. Kandić (*n. d.*, 39–40) da je u izradi Srpskog civilnog/kulturnog plana učestvovala svega nekolicina profesora, i to isključivo onih germanofilski orijentisanih, nemaju utemeljenja u istorijskoj stvarnosti.

saradnja je bila dobrovoljna, a poznati su i slučajevi odbijanja učešća.¹⁸ Profesori koji su učestvovali u izradi projekata nisu dobijali materijalnu nadoknadu za taj posao, iako su činjeni napori da se obezbede materijalna sredstva.¹⁹

Tokom proleća 1943. u Ministarstvu prosvete i vera su sačinjene I i II redakcija Srpskog civilnog plana, na osnovu kojih je izrađen šematizam „Predradnje za Srpski civilni plan“, koji je trebalo da predstavlja osnov za dalji rad.²⁰ Posle toga je ostavljeno vremena i prostora fakultetskim odborima i odborima pri SKA da izrade i dostave elaborate i smernice, na čemu se aktivno radilo tokom leta i jeseni 1943. godine.²¹

Na sledeći nivo izrade Srpskog civilnog/kulturnog plana trebalo je da se pređe krajem 1943. godine. Posle savetovanja sa novim sazivom Glavnog prosvetnog saveta, Velmar-Janković je uvideo da detaljnija razrada posebnih smernica i izrada referata za niz podproblema, kao i početak implementacije rešenja u oblastima u kojima je teorijska osnova postavljena daleko prevazilaze ingerencije Ministarstva prosvete i vera, pa je pokušao da Srpski civilni/kulturni plan postavi na nivo međuministarskog pitanja. Zamisao je bila da se formira međuministarski odbor koja bi, uz matični odbor, nadalje rukovodio planom. Sa pripremljenim referatom o toj temi i spisnom zahteva Velmar-Janković je zatražio prijem kod predsednika vlade Milana Nedića, ali iz nepoznatih razloga nije primljen.²² Dok su ova pitanja

¹⁸ Dokumentovan je primer odbijanja saradnje prof. dr Dragoljuba Arandelovića sa Pravnog fakulteta. On je od strane Velmar-Jankovića zamoljen da se primi učešća u odborima za izučavanje pravne terminologije i jezika u zakonima (AS, G-3, GPS, f14), a odbio je učešće sarkastičnim tonom uz neubedljive izgovore (VA, Nedićeva arhiva, 35-2-59). Pozivajući se na svoju hrišćansku i nacionalnu dužnost, prof. dr Živojin Perić je prihvatio učešće u odborima za koje je imenovan (VA, Nedićeva arhiva, 35-2-60).

¹⁹ Iz ovog pisma Velmar-Jankovića generalu Nediću može se zaključiti da su članovi odbora praktično volonterski obavljali posao. Namera je bila da se obezbede sredstva u iznosu od oko 2 miliona dinara na mesečnom nivou, za finansiranje administracije Srpskog civilnog/kulturnog plana, troškova zasedanja i izrade referata. Međutim, sastanak na kome je ta inicijativa trebalo da se iznese Nediću nikada nije održan, jer je on odbio da primi Velmar-Jankovića, čime je praktično zaustavljen rad na izradi Plana. U pismu Velmar-Janković žali da „su na planu radili činovnici koji su gladovali ili se izdržavali drugim sredstvima a ne državnim i stručnjaci koji su većim delom bili u sličnoj situaciji“. – VA, Nedićeva arhiva, 35-2-46.

²⁰ Šematizam se čuva u Vojnom arhivu – VA, Nedićeva arhiva, kutija 35, f2/2. Korišćen je kao dokaz od strane Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, gde je zaveden pod inv. br. 1776-III.

²¹ O živoj aktivnosti svedoče brojni referati koji su urađeni u ovom periodu, ali i veliki broj dopisa koje je Velmar-Janković slao SKA ili fakultetskim odborima, da bi dobio obaveštenje o napretku posla. – AS, G-3, GPS, f14.

²² „Kako je posao SKP ušao u stadium koji nadrasta kompetenciju Ministarstva prosvete i vera, potrebno bi bilo da se stvori jedan interministerijalni odbor koji bi, sa dosadašnjim odborom kao maticom, i uz potrebna ovlašćenja Vlade, svršavao dalji posao *individual-*

bila aktuelna i otvorena, pojavio se veći broj članaka u stručnoj i dnevnoj štampi, u kojima je predstavljen Srpski civilni/kulturni plan, ali nije moguće jasno utvrditi da li je i u kojoj meri Velmar-Janković na ovaj način pokušao da Nedića stavi pred svršen čin, računajući na faktor uticaja dela javnosti i eventualnu podršku okupatora.²³ Kako nije uspeo da od Nedića dobije dozvolu za prelazak na sledeći nivo radnji na izradi plana, Velmar-Janković je nastavio rad u dotadašnjim okvirima uz saradnju Univerziteta, sve do početka savezničkog bombardovanja Beograda, kada je veliki deo profesora napustio prestonicu iz bezbednosnih razloga, čime je znatno usporena izrada preostalih projekata. Kada je ishod rata bio već potpuno izvestan, u jeku savezničkog bombardovanja rad je i formalno obustavljen, a do tada izrađeni elaborati su pohranjeni u sefu Narodne banke, gde su i dočekali oslobođenje.

Biološki sektor Srpskog civilnog/kulturnog plana

Biološki sektor Srpskog civilnog/kulturnog plana bavi se nizom problema prevashodno vezanih za zdravstveno stanje populacije i podizanje nivoa zdravstvene i veterinarske nege. Među 17 označenih problema i predloženih rešenja, uočavaju se ona praktične prirode (poput borbe protiv malarije, tuberkuloze i veneričnih bolesti, ili pravilne raspodele lekara u narodu), i ona teorijsko-sistemske prirode (organizovanje medicinske statistike, reorganizacija Glavnog sanitetskog saveta ili izrada medicinske terminologije i bibliografije). U celini uzev, težilo se podizanju nivoa zdravlja i zdravstvene kulture u narodu, čime bi se dobila dobra biološka osnova za sve ostale aktivnosti koje je srpski narod trebalo da izvrši na putu svog preobraženja opisanog u govoru Velmar-Jankovića „Putevi srpskog samosnalaženja“.²⁴ Nastojanja biološkog sektora su suštinski počivala na dva elementa: utvrđivanju patologije Srba i realnog stanja u oblasti zdravstvene zaštite, i značajnom podizanju kvaliteta zdravstvene zaštite i nege koja se pružala

nog planiranja svakog problema i potproblema uz pomoć svih ministarstava i državnih ustanova“. – VA, Nedićeva arhiva, 35-2-46.

²³ Na svečanosti u Kolarčevoj zadužbini, 10. novembra 1943, ministar Jonić i pomoćnik ministra Velmar-Janković posvetili su značajnu pažnju Srpskom civilnom/kulturnom planu. Njihovi govori su potom objavljeni u dnevnoj štampi (*Obnova, Srpski narod*), a gotovo u celini su preneti u *Prosvetnom glasniku* br. 11–12/1943. Na taj način javnosti je na „velika vrata“ predstavljen Srpski kulturni plan, sa većinom problema koji se nalaze i na finalnoj verziji dokumenta. Nedić je zbog bolesti bio sprečen da prisustvuje svečanosti, ali je u pozdravnom pismu i on spomenuo Plan, dovodeći ga u vezu sa Državnim prosvetnim planom. Ministar Jonić je i u govoru povodom otvaranja Univerziteta ponovo istakao značaj Plana za srpski narod i njegovu budućnost. – *Prosvetni glasnik*, br. 2/1944.

²⁴ V. Velmar-Janković, *Putevi srpskog samosnalaženja, rasmatranja uz Srpski civilni plan*, *Prosvetni glasnik*, br. 11–12.

stanovništvu. Najveći problemi koji su se očekivali prilikom primene Plana bili su vezani za nepostojanje dovoljnog broja medicinskih centara i lekara u zemlji, lošu raspoređenost medicinskog kadra i velike materijalne izdatke koje bi reorganizacija srpskog zdravstva morala da iziskuje kako bi se ostvarili ciljevi iz Srpskog civilnog/kulturnog plana. Neki od označenih ciljeva, poput pružanja osnovne zdravstvene nege najširoj populaciji osnivanjem domova zdravlja i rasporedom lekara po svim mestima, bili su ostvarljivi i ostvareni su od strane komunističkih vlasti nedugo po završetku rata.

U procesu saradnje sa Ministarstvom prosvete i vera u formulisanju glavnih nacionalno-bioloških problema veoma aktivno se angažovao Medicinski fakultet u Beogradu, sa svojim Farmaceutskim i Veterinarskim odsekom, čiji su profesori i saradnici izradili sve referate koji su ušli u sastav biološkog sektora Srpskog civilnog/kulturnog plana. U ostvarenju plana predviđano je učestvovanje velikog broja državnih institucija, na čelu sa Ministarstvom socijalne politike i narodnog zdravlja, Ministarstvom prosvete i vera, Medicinskim fakultetom, Centralnim higijenskim zavodom, Vojno-higijenskim zavodom i dr. Problemi definisani u ovom sektoru:

- Borba protiv tuberkuloze, malarije i veneričnih bolesti
- Zaštita srpske krvi i zdravog potomstva
- Zdravstvena savetovališta za majke i decu
- Pravilna raspodela bolnica i drugih zdravstvenih ustanova u zemlji
- Pravilna raspodela lekara u narodu
- Zdravstvena zaštita učenika i nastavnika
- Proučavanje patologije pojedinih krajeva naše zemlje
- Ispitivanje hranljivosti životnih namirnica u našoj zemlji
- Gajenje, skupljanje i prerada lekovitog bilja i lekovitih sirovina i proizvodnja lekova za potrebe naše zemlje
- Organizovanje obaveznih periodičnih kurseva za usavršavanje lekara, veterinara i farmaceuta
- Spremanje srednjeg i nižeg (bolničarskog) sanitetskog osoblja
- Reorganizovanje Glavnog sanitetskog saveta
- Organizovanje medicinske statistike
- Izrada srpske prirodnjačke i medicinske terminologije
- Medicinska bibliografija
- Podizanje zgrada za smeštaj Veterinarskog odseka
- Osnivanje veterinarskih stanica (pri državnim dobrima, ergelama i u okružnim mestima)

Duhovni sektor

Duhovni sektor Srpskog civilnog/kulturnog plana obuhvatao je segmente kulture, nauke, obrazovanja, pravnog poretka i administrativnih pitanja. Po broju definisanih problema značajno je veći od ostalih sektora. Glavni partneri Ministarstvu prosvete i vera u izradi projekata za ovaj sektor bili su Srpska kraljevska akademija (SKA), Filozofski fakultet, Pravni fakultet, Teološki fakultet, Narodna biblioteka, Univerzitetska biblioteka i Geološki institut. Na osnovu označenih problema i sačuvanih izveštaja univerzitetskih odbora i individualnih saradnika na sektoru, može se naslutiti da je cilj sveobuhvatnog delovanja bio postizanje višeg kulturnog nivoa Srba, uz naglašeno negovanje nacionalnog identiteta i tradicije. Ovakav cilj trebalo je da bude postignut intervencijom u kulturnim tokovima, pre svega izdavanjem velikog broja stručnih dela i formiranjem nekolicine kulturnih i naučnih ustanova, čiji bi zadatak bio da deluju kao baza za dalji razvoj matične naučne discipline ili kulturne oblasti. Čini se da je posebna pažnja bila posvećena očuvanju i isticanju srpskog nacionalnog identiteta, upravo zato što se nisu znale (niti su se mogle naslutiti) buduće granice u kojima će srpski narod živeti i uloga koju će mu ratni ishod nameniti unutar tih granica.²⁵ Zbog toga se čitav korpus problema odnosio na istoriju srpskog jezika i njegovo trenutno stanje, a izuzetno velika pažnja bila je posvećena i izdavanju istorijskih i istorijsko-pravnih izvora iz perioda srednjovekovne srpske države, ali i drugih država u kojima je srpski narod živio u prošlosti (Crna Gora, Osmansko carstvo, Habzburška monarhija i dr.). U oblasti prava načelno su razmatrane mogućnosti reforme građanskog i krivičnog zakonodavstva, kao i reforma sudova i državne administracije. Iz te delatnosti ostao je sačuvan i jedan broj projekata koji nisu ušli u sastav Srpskog civilnog/kulturnog plana, što predstavlja jedinstven slučaj kada je u pitanju do sada istražena građa vezana za Srpski civilni/kulturni plan. Na osnovu šematizma predradnji za Srpski civilni/kulturni plan i nepostojanja referata za veliki broj određenih problema, može se konstatovati da su za brojne probleme samo određeni odbori, a da se intenzivnijem radu na izradi smernica i referata nije pristupilo. Spisak definisanih problema duhovnog sektora:

- Geološko ispitivanje srpske zemlje
- Centar za geografska istraživanja srpskih zemalja

²⁵ Motiv neizvesnosti nacionalne sudbine prvobitno se javlja u *Putevima srpskog samosnalaženja*, a provejava i kroz niz referata za Srpski civilni/kulturni plan. Neki od saradnika na izradi projekata, svesni nacionalne ugroženosti, usmeravali su svoje naučne napore na potpomaganje nacionalnih ciljeva. Tako je prof. dr Aleksandar Solovjev insistirao na objavljivanju istorijsko-pravne građe iz Primorja, jer je smatrao da ona naglašava istorijsku povezanost ovih prostora sa Srbima. – AJ, 110-551-137.

- Ispitivanje bioloških odlika stanovništva svih srpskih krajeva
- Izrada rasne karte Srbije i srpskih oblasti
- Služba za obaveštavanje o vremenu
- Klimatografija srpskih zemalja sa klimatskim atlasom
- Klimatografija različitih vremenskih tipova
- Seizmička ispitivanja naše zemlje
- Izrada seizmičke karte, spektra i pregleda seizmoloških razdoblja
- Centar za ispitivanje srpskog jezika i njegove istorije
- Rečnik savremenog srpskog jezika u širem i užem (popularnom) izdanju
- Dijalektološki srpski rečnik
- Etimološki srpski rečnik
- Srpski jezički atlas
- Izdavanje prerađenog i proširenog Rječnika iz književnih starina srpskih od Đ. Daničića
- Gramatika i rečnik starog srpskog jezika
- Izrada istorije srpske književnosti
- Izrada srpske bibliografije
- Istorija srpskog pozorišta i standardni srpski repertoar
- Centar za ispitivanje srpskog narodnog pesništva i ostalog usmenog predanja
- Centar za ispitivanje našeg muzičkog blaga
- Centar za ispitivanje srpske istorije
- Izrada istorije srpskog naroda
- Izdavanje srpskih izvora
- Ispitivanje prošlosti srpskih zemalja u preistorijsko i klasično doba
- Odnosi Vizantije i Srba
- a) Izučavanje odnosa rimske kurije i Srba
- b) Odnosi Osmanlija i Srba
- v) Izučavanje odnosa Slovena i Srba
- Izučavanje odnosa Germana i Srba
- Izučavanje odnosa država na Balkanskom poluostrvu i Srba
- Odnosi Srba i susednih
- Izučavanje odnosa Srba i Carigradske patrijaršije
- Izučavanje rada bugarskog egzarhata
- Centar za proučavanje etničke prošlosti i etničkih osobina stanovništva u svim srpskim zemljama
- Izučavanje prošlosti srpskih porodica i pojedinaca

- Proučavanje etničkih osobina tipova srpskog stanovništva
 - Opis narodne nošnje u pojedinim srpskim zemljama
 - Opis slave u pojedinim srpskim oblastima
 - Centar za istoriju srpske umetnosti i čuvanje starina
 - Inventar srpskih srednjevekovnih i novijih umetničkih spo-
- menika
- Popis arheoloških starina i nalazišta
 - Izrada sistemskog pregleda istorije srpske umetnosti
 - Umetnička bibliografija
 - Izdavanje radova iz srpske narodne umetnosti
 - Narodna enciklopedija
 - Izrada opšte istorije
 - Izrada opšte istorije književnosti
 - Izrada opšte istorije umetnosti
 - Opisna bibliografija za nacionalne nauke
 - Centralni katalog
 - Državni bibliotečki program
 - Državni arhivski program
 - Državni muzejski program
 - Tipovi škola
 - Planovi i programi za sve vrste škola
 - Udžbenici za sve vrste škola
 - Pravilan raspored škola po zemlji
 - Suzbijanje analfabetizma
 - Državni izdavački program
 - Sto knjiga srpskog čoveka
 - Osnivanje opšteg pedagoškog instituta
 - Zavod za srpsku pravoslavnu kulturu
 - Zavod za uporedno proučavanje religije
 - Socijalna služba srpske crkve
 - Popis i opis starih srpskih rukopisa
 - Stare srpske štampane knjige
 - Istorija srpske crkve
 - Biografija Sv. Save
 - Izvori za istoriju srpske crkve
 - Izdavanje Svetosavskog nomokanona iz 1219. god. (Krmčije)
 - Izdavanje Dušanovog zakonika
 - Objavljivanje srpskih privilegija u prošlosti
 - Objavljivanje Kotorskog statuta

- Izdavanje zbornika isprava pisanih ćirilicom iz srpskog primorja
- Izdavanje pravne građe iz Crne Gore od XV do XVIII veka
- Izdavanje turskih zakona i fermana od XV do XIX veka
- Materija za pravnu istoriju od 1904. do 1941. god.
- Pitanje jezika u zakonima
- Utvrđivanje pravne terminologije
- Izrada istorijsko-pravnog rečnika
- Pravna bibliografija
- Nezavisnost sudija i državnih tužilaca
- Teritorijalni raspored sudova
- Činovničko pitanje
- Administrativna reforma
- Reforma građanskog zakonodavstva
- Služba statistike i demografije

Ekonomski sektor

Najveći deo označenih problema iz ekonomskog sektora Srpskog civilnog/kulturnog plana dat je na razmatranje Pravnom fakultetu (Ekonomski odsek) i Poljoprivrednom (Poljoprivredno-šumarskom) fakultetu Univerziteta. Pravni fakultet je aktivno učestvovao i u izradi predradnji za duhovni sektor Srpskog civilnog/kulturnog plana, a radi što efikasnije saradnje sa Ministarstvom prosvete i vera osnovao je Ekonomski radni odbor, čija je nadležnost bio ekonomski sektor Srpskog civilnog/kulturnog plana. Posle niza radnih sastanaka, Ekonomski radni odbor je sredinom 1943. godine podneo izveštaj pomoćniku ministra Vladimiru Velmar-Jankoviću, u kome su zadaci povereni na razmatranje ovom odboru podeljeni u tri grupe: 1) pitanja čijem rešavanju treba pristupiti odmah, 2) pitanja koja će postati aktuelna odmah po završetku rata, 3) pitanja čije bi se rešavanje protezalo na duži niz godina (koja ulaze u tzv. generacijski rad, no koja bi već sada trebalo uzeti u proučavanje).²⁶

Veliki doprinos dao je i Poljoprivredni fakultet, koji je već u trenutku zaključivanja predradnji za Plan počeo sa nizom eksperimenata i aktivnosti predviđenih u smernicama i izveštajima fakultetskih odbora.

Od hitnih pitanja, snabdevanje stanovništva trebalo je da bude rešeno pomoću zadruga, koje bi delovale kao posrednik između proizvođača i

²⁶ Izveštaj je napisan u Beogradu, 23. juna 1943, i potpisan od strane članova Ekonomskog radnog odbora. U sastavu izveštaja nalaze se predlozi i mišljenja u vezi sa pitanjima prve grupe, čijem rešavanju treba odmah pristupiti. – AJ, 110–551–703/705.

krajnjeg korisnika, čime bi se suzbila delatnost crne berze.²⁷ Kao dugoročni problemi označeni su unutrašnja kolonizacija, pitanja poreske reforme i smanjenja državnih rashoda. Organizacija rada je detaljno razrađena u referatu Milosava Vasiljevića, dok je urađen i niz stručnih referata iz oblasti agroekonomije.

Spisak svih problema ekonomskog sektora:

- Snabdevanje stanovništva
- Organizacija rada
- Obezbeđenje i osiguranje rada i radništva
- Osiguranje plodova rada
- Osiguranje stanovništva
- Unutrašnja kolonizacija
- Poreska reforma
- Saniranje državnih finansija kao budžetske ravnoteže
- Smanjenje državnih rashoda i povećanje državnih prihoda
- Kredit
- Međunarodni privredni sporazumi za plasiranje glavnih izvoznih artikala
- Poljoprivredno-ekološki plan
- Poljoprivredno-tehnički plan
- Tehnika gajenja useva
- Tipiziranje ratarske proizvodnje
- Istraživanje livadske i pašnjačke flore
- Poboljšavanje livada i pašnjaka
- Industrijalizacija i mehanizacija poljoprivrede
- Plan voćarstva
- Vinogradarstvo
- Plan oplemenjivanja biljaka
- Fitopatološka služba
- Plan pošumljavanja
- Povećanje proizvodnje drveta
- Gazdinstvo malošumskih poseda
- Biljno-geografska istraživanja
- Pedološka istraživanja
- Izrada agrogeološke karte
- Organizacija šumsko-naučnog rada na terenu
- Hemijska istraživanja glavnih poljoprivrednih sirovina

²⁷ U konkretnom slučaju, predložena je prirodna zamena poljoprivrednih proizvoda sa sela za industrijske i zanatske proizvode iz gradova, uz posredovanje zadruga. – AJ, isto.

- Centar za poljoprivredno istraživanje i ogledno zemljište
- Odabiranje i oplemenjivanje stoke u našoj zemlji
- Ispitivanje kakvoće stočne hrane
- Organizacija poljoprivrednog gazdovanja
- Prerađivanje poljoprivrednih proizvoda
- Organizacija zadrugarstva
- Zaštita zemljoradničkog minimuma

Tehnički sektor Srpskog civilnog/kulturnog plana

Tehnički sektor Srpskog civilnog/kulturnog plana bavio se problematikom vezanom za nacionalnu energetiku, građevinstvo i infrastrukturne projekte. Na ovom sektoru ostvarena je bliska saradnja sa Tehničkim fakultetom, čije je brojno nastavno i naučno osoblje učestvovalo u izradi elaborata. Ministarstvo prosvete i vera je u okviru predradnji za Srpski kulturni plan definisalo 29 problema iz ovih oblasti. Iz arhivske građe može se zaključiti da je većina predloženih rešenja iz oblasti energetike i industrijalizacije trebalo da obezbedi državnu kontrolu nad značajnim energetske resursima, kao i vodeću ulogu države u planiranju privrede i industrijske proizvodnje. U te svrhe predlagana je nacionalizacija i etatizacija širokih razmera. U oblasti građevine i urbanizma učinjeni su naponi da se uvođenjem jedinstvenih standarda i reorganizacijom urbanističkih ustanova zavede red i omogući dugoročno planiranje. Osnivanjem jednog broja saveta i zavoda (Vrhovni zemaljski tehnički savet, Hemijsko-tehnološki savet, Centralni hemijsko-tehnološki zavod) trebalo je omogućiti da kontrolu nad svim poslovima iz ovih oblasti vrše afirmisani eksperti, čime bi se poluge dugoročnog planiranja i razvoja u tim oblastima poverile struci. U oblasti industrijalizacije zemlje neka od predviđenih rešenja bila su i u predratnom periodu isticana kao deo političkog programa JNP Zbor.²⁸ Proces industrijalizacije bio bi vođen pod pretpostavkom formiranja zadružne poljoprivredne zajednice, u kojoj je osnovna funkcija industrije da apsorbuje višak radne snage i stanovništva sa sela, i da se razvija na način koji bi najbolje potpomogao razvoj zadružne poljoprivrede.²⁹

²⁸ Pre svega je reč o povratku na zemljoradnju, kao osnovnu privrednu granu i glavni eksportni potencijal zemlje. Staleško („organsko“) udruživanje u zadruge, preko kojih bi se vršila privredna razmena između poljoprivrede, industrije i tržišta, takođe je bilo jedno od osnovnih političkih načela Dimitrija Ljotića i JNP Zbor.

²⁹ Socijalistička historiografija je decenijama preterano isticala napore Nedićeve vlade da za vreme okupacije podigne poljoprivrednu proizvodnju i oživi industriju u meri u kojoj je to bilo moguće, pripisujući ovo delovanje tobožnjim uklapanjem Srbije u sistem „Nove Evrope“ i pomaganju nemačkih ratnih ciljeva. Koncept „Nove Evrope“ i Jugoistoka kao izvora sirovina i dopunskog ekonomskog prostora razrađivan je intenzivno od strane brojnih ne-

Spisak problema koji su ušli u sastav predradnji za Srpski civilni plan:

- Melioracije i isušivanje močvari
- Nacionalna goriva
- Nacionalizacija rudnika
- Građenje drumova
- Popunjavanje železničke mreže
- Elektrifikacija zemlje
- Industrijalizacija zemlje³⁰
- Uređenje srpskih gradova i naselja
- Izrada definitivnih regulacionih planova svih gradova Srbije
- Izrada stručnog popisa o stanju seoskih zgrada (tehnička asanacija sela)
 - Izrada tipova seoskih kuća i javnih seoskih građevina za pojedine srpske krajeve
 - Reorganizacija urbanističkih ustanova u zemlji
 - Spajanje Uprave za državni premer i nadležstva za katastar i zemljišne knjige
 - Fond za građenje vodovoda i kanalisane gradova i naselja
 - Zavod za ispitivanje materijala i konstrukcija
 - Normalizacija i tipizacija građevinskih radova
 - Sprovođenje normalizacije za lokomotive i vagona i tipizacija lokomotiva za srpske državne železnice
 - a – Zakonska jednoobraznost statičkih oznaka i terminologija
 - b – Zakonska jednoobraznost armiranobetonskih oznaka i terminologija i tabele dimenzioniranja
 - v – Zakonska jednoobraznost oznaka i terminologija kao i propisi nosivosti zemlje
 - Štampanje zbornika iskustava izvedenih fundiranja
 - Vrhovni zemaljski tehnički savet
 - Hemijsko-tehnološki savet
 - Centralni hemijsko-tehnološki zavod za ispitivanje i istraživanje

mačkih ekonomista i ideologa u međuratnom periodu (Milan Ristović, *Nemački „Novi poređak“ i jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45 – planovi o budućnosti i praksa*, Beograd 1991), ali su rešenja ponuđena u Srpskom civilnom/kulturnom planu u suprotnosti sa ovim konceptom. Jugoslovenski prostor je u praksi bio najbliži ovom konceptu za vlade Milana Stojadinovića i vlade Cvetković–Maček, kada su se ogromne količine poljoprivrednih dobara, ruda i drvene građe izvozile u Nemačku.

³⁰ Za detaljnije upućivanje u ovaj deo Srpskog civilnog/kulturnog plana videti: A. Stojanović, *Projekat industrijalizacije zemlje po Srpskom civilnom/kulturnom planu*, Tokovi istorije, 3/2010, Beograd 2011, 55–73.

- Centar za srpsko rudarstvo
- Centar za srpske telekomunikacije
- Saobraćaj kao celina sa tehničkog gledišta
- Novi građevinski zakon
- Reorganizacija građevinskog zakonodavstva
- Novi zakon o ovlašćenim inženjerima i arhitektima
- Izrada zakona o konkursima i nagradama u tehničkoj struci
- Izrada hemijske nomenklature i terminologije

Zaključna razmatranja

Rad na Srpskom civilnom/kulturnom planu tekao je od kraja 1942. do leta 1944, mahom u usko stručnim i akademskim krugovima i šira javnost nije često obavestavana o njemu. Dinamika rada se menjala zbog okolnosti koje je nametao život u okupiranom Beogradu, posebno režim rada Univerziteta.³¹ Konačan spisak prihvaćenih problema Srpskog civilnog/kulturnog plana sadrži 169 sektorskih pitanja, kao i 9 vansektorskih/međusektorskih problema. Kada se kritički sagleda, može se zaključiti da je on u najvećem svom delu zaista bio praktično i stručno usmeren, bez ikakvih političkih ili ideoloških uticaja. Najveći deo tih rešenja bio bi primenjiv u svakom obliku društvenog uređenja i značajno bi unapredio kvalitet svakodnevnog života, dajući dobru osnovu i za dalji napredak.³² Ideološke prime se se mogu uočiti kod pojedinih pitanja iz tehničkog i ekonomskog sektora, kao i u smernicama i referatima datim uz pitanje „Zaštita srpske krvi i potomstva“ (koje pripada biološkom sektoru). One se prevashodno ispoljavaju na polju organizovanja rada, proizvodnje na selu, uvođenja i jačanja zadružnih ustanova, rekonstrukciji industrije u cilju jačanja poljoprivrednih potencijala.³³ Iako se rad Nedićeve vlade i njenih istaknutih činovnika u srpskoj historiografiji često prikazuje kao domaća varijanta fašizma i nacional-socijalizma, u samom Srpskom civilnom/kulturnom planu nema elemenata za izvođenje takvog zaključka. Potpuno izolovan slučaj predstavlja problem

³¹ Analizom sačuvanih referata može se uočiti da je većina njih nastala u periodu od kraja 1942. do sredine 1944, kada Univerzitet nije održavao redovnu nastavu, što na konkretnom primeru Pravnog fakulteta dokazuje i Lj. Kandić, *n. d.*, 40.

³² Sasvim je drugo pitanje koliko su neka od tih rešenja bila izvodljiva u praksi, jer su zahtevala materijalne troškove koje država u vreme oporavka od posledica rata nije mogla sebi da priušti.

³³ U ovim oblastima primećuje se uticaj organske filozofije i političke teorije, kao i ideologije JNP Zbor, čiji je istaknuti član inž. Milosav Vasiljević učestvovao u izradi velikog dela elaborata i smernica. Ovaj deo Srpskog civilnog/kulturnog plana bio je usklađen sa ideologijom nacionalne obnove, povratka selu i tradicionalnim vrednostima, sa pripremom za postavljanje društva na zadružnu osnovu.

„Zaštita srpske krvi i potomstva“, koji predlaže uvođenje eugeničkih mera u zdravstveni sistem, i jednu vrstu socijalnog inženjeringa putem izolovanja manje kvalitetnog genetičkog potencijala.³⁴

Srpski civilni/kulturni plan predstavlja jedinstven pokušaj u istoriji srpskog naroda da se najstručnijim ljudima poveri definisanje osnovnih problema narodnog života i ostave potpuno određene ruke za predlaganje njihovih rešenja. Ipak, i pored ovakvog praktičnog i uglavnom ideološki neutralnog projekta, postavlja se etičko pitanje da li se tako složenom i politički osetljivom pitanju trebalo pristupati u ratno vreme – kada je zemlja razbijena, ustavni poredak suspendovan, a okupator prisutan u zemlji. Takođe, nedovoljno jasni ostaju motivi samih inicijatora i saradnika u izradi Plana, jer je tokom većeg dela vremena izrade plana bilo sasvim izvesno da će Nemačka izgubiti rat.³⁵ Budući da su bili u nemilosti i narodnooslobodilačkog pokreta i kraljevske vlade u emigraciji, od kojih su označeni kao izdajnici i saradnici okupatora, zaista se nije moglo očekivati da će njihove ideje biti prihvaćene i da će se sprovesti generacijama.³⁶

U svom najvećem delu, Srpski civilni/kulturni plan nikada nije sproveden. Za značajan deo označenih problema nisu načinjene smernice i dati elaborati, i pored toga što su odbori za njihovu izradu bili imenovani. Materijali vezani za Plan i nekoliko nacрта i šematizama postali su dokazni materijal u sudskim procesima koje je inicirala Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.³⁷

³⁴ Izveštaj Odbora sa pratećim referatima je u najvećem delu sačuvan. Treba istaći da se čak i u ovoj oblasti ne polazi za nacističkim primerom, čija se praksa karakteriše kao bezuspešna, već se nude originalna rešenja. – AJ, 110-551-13, 16, 18.

³⁵ Navodno je i sam Vladimir Velmar-Janković bio od početka rata ubeđen u neminovnost nemačkog poraza, poredeći Hitlerov uspon sa Napoleonom i Aleksandrom Makedonskim, te mu je predviđao i kraj kakav su oni doživeli. O tome Svetlana Velmar-Janković piše u tekstu *Susreti* (V. Velmar-Janković, *Ogledi o književnosti i nacionalnom duhu; Igrači na Žici*, Beograd 2006, 21).

³⁶ U Odluci o utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača za Vladimira Velmar-Jankovića iznosi se stav da je Srpski civilni plan bio koncipiran kako bi od Srbije načinio deo Hitlerove „Nove Evrope“, te se i samo njegovo postojanje i primena vezuju za trijumf nacista u ratu (AJ, 110-85-659). Iz arhivske građe vezane za Srpski civilni plan, kao i bezbednosne građe (IAB, Fond BdS) i ondašnje štampe, ne može se izvući takav zaključak. Sa druge strane, visok stepen kolaboracije Velmar-Jankovića sa okupatorima i njegova izdaja su toliko evidentni da se ni ne dovode u pitanje.

³⁷ Odluka o utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača tereti Vladimira Velmar-Jankovića za izdaju naroda, političku saradnju sa okupatorom, raspirivanje nacionalne mržnje i bratoubilačkog rata, učešće u organizovanju zločina: ubistava, hapšenja, sistematskog terora i dr. Srž njegove krivice odnosi se na iniciranje i vođenje Srpskog civilnog plana, čime se stvarala „osnova za fašiziranje pod vidom „čiste“, „depolitizirane“ nauke“ (AJ, isto). Kao saučesnici na ovom poslu bili su označeni članovi Savetodavnog odbora sa Univerziteta, koji su takođe bili optuženi. Veliki broj

Aleksandar Stojanović

SERBIAN CIVIL/CULTURAL PLAN
GENESIS AND CONTRIBUTION TO RESEARCH

Summary

Serbian civil/cultural plan was unique plan in history of Serbian state. Conceived and developed by Vladimir Velmar-Janković, deputy-minister of education in Serbian government under occupation (1941–1944), it presents a complex plan for organization of all life segments in peace time. Foundation of this project lie in ideology of inter-war period Serbian conservatives, especially in ideas of Velmar-Janković based on Serbian national history and myths, that were best represented in his book *Pogled sa Kalemegdana*.

Work on Serbian civil/cultural plan was organized by Velmar-Janković with cooperation of reformed Belgrade University, Serbian academy of science and number of independent experts. Primary goal was to make a list of all national problems that were affecting national interests and every-day life. About 200 problems were defined, and grouped in four sectors of Serbian civil/cultural plan: biological, spiritual, technical and economical sector. After this was achieved, special teams of university professors and other experts were made. Their mission was to give recommendations and make projects for solving each of some 200 determined national problems.

Many projects were developed during the period of occupation, covering almost all segments of national life: health, science, culture, education, infrastructure, urbanism, industry, economy, administration. Because of Nazi occupation, important questions considering polity and state borders, military and security problems were left out of projects. When most of preparation works were done, Velmar-Janković tried to contact prime-minister general Nedić in order to put Serbian civil/cultural plan into life, but was denied by Nedić.

Project documentation was transferred to treasury of Serbian national bank, where it was found after liberation. Many professors and other

profesora koji su učestvovali u izradi projekata udaljen je posle rata sa Univerziteta odlukama Suda časti.

associates on projects were persecuted by new communist regime after the war. Some of ideas developed in projects of Serbian civil/cultural plan were later brought to life by new regime, but there is no proof that communists were using projects from Serbian civil/cultural plan.